

No•2

2021 OCAK

İKAM WORKING PAPER

İSLÂM SOSYALİZMİNDE MÜLKİYET ALGISI
Mustafa es-Sibâî'nin İştirâkiyyetü'l-İslâm Eseri Özelinde
PROPERTY PERCEPTION IN ISLAMIC SOCIALISM
Case of İştirâkiyyetü'l-İslâm (Mustafa es-Sibai)

Hüseyin İçen

İKAM WORKING PAPER

İLKE Vakfı tarafından 2016 yılında kurulan İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM), yeni bir iktisadi anlayışın ve uygulama zemininin oluşumuna katkı yapmayı amaçlamaktadır. İslam iktisadını teorik ve uygulamalı olarak ele alan eğitim, araştırma, yayın ve etkinlikler gerçekleştiren İKAM, bu faaliyetlerinin çıktılarıyla araştırmacıları, iş dünyasını ve politika yapıcılarını bilgi birikimi açısından beslemeyi hedeflemektedir. İKAM, “İslam iktisadı” düşüncesinin külli bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi ve yeni çalışmalara zemin teşkil etmeyi hedeflemektedir.

Research Center for Islamic Economics (İKAM) was established in December 2016 with the purpose of providing a resource rich environment to academia for research in Islamic Economics. İKAM aims to produce competent ideas and theories in order to build Islamic Economic Thought in a holistic manner.

İSLÂM SOSYALİZMİNDE MÜLKİYET ALGISİ

Mustafa es-Sibâî'nin İştirâkiyyetü'l-İslâm Eseri Özelinde

Hüseyin İcen

Marmara Üniversitesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3368-3878>

icen.hsyan@gmail.com

ÖZ

19 ve 20. yüzyılın dünyasında birçok düşünce akımı ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan biri sosyalizmdir. Sosyalizm, İslâm dünyasında dergi gibi yayın organları vasıtası ile tanınmıştır. Daha sonraları Müslümanların yaşadığı coğrafyada sosyalizm kavramına karşılık olarak “iştirâkiyye” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu coğrafyada “İştirâkiyyetü'l-İslâm” kavramı İslâm Sosyalizmi olarak karşılık bulmuştur. Sosyalizm akımı ile alakalı olan önemli bir kavram mülkiyettir. Mülkiyet, sahibine eşya üzerinde en kapsamlı yetkileri sağlayan haktır. Klasik fıkıh kitaplarında mülkiyet ile alakalı birçok mesele bulunmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılın değişen dünyasında mülkiyet kavramına bakış açısı da değişmiştir. Sosyalizm akımı bu dönemde mülkiyete bakış açısını etkileyen faktörlerden biridir.

20. yüzyılda Suriye bölgesinde yaşamış ve aynı zamanda bir dönem Şam Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisi olan Mustafa es-Sibai, Batı'da ortaya çıkan sosyalizm kavramından faydalanarak Batılı yaklaşımdan farklı şekilde İslam sosyalizmi teorisini oluşturmuş ve bu konuda “İştirâkiyyetü'l-İslâm” adında bir eser kaleme almıştır. Adı geçen eserde İslam sosyalizminin temellerinin İslam'da zaten var olduğunu belirten Mustafa es-Sibai kitabında eşitlik, adalet, işçi hakları ve mülkiyet gibi konular üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. İslam sosyalizmi teorisini oluşturma iddiası ve mülkiyet kavramına yaklaşımı Mustafa es-Sibai'yi ayırıcı kılan unsurlardandır. Bu çalışmada önce sosyalizm ve İslam sosyalizminin gelişim süreci hakkında bilgiler verilecektir. Daha sonra da klasik fıkıh kitaplarında mülkiyet kavramının konumu ve tasnifine yer verilecek ve Mustafa es-Sibai'nin bu kavrama yaklaşımı incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, mülkiyet, İslam sosyalizmi, Mustafa es-Sibai

PROPERTY PERCEPTION IN ISLAMIC SOCIALISM

Case of İştirâkiyyetü'l-İslâm (Mustafa es-Sibai)

Hüseyin İcen

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3368-3878>

icen.hsyan@gmail.com

ABSTRACT

Many movements of thought emerged in the world of the 19th and 20th centuries. One of these movements is socialism. Socialism was recognized in the Islamic world through publications such as journal. Later, in the geography where Muslims live, the word “İştirâkiyye” started to be used in response to the concept of socialism. In this geography, the concept of “İştirâkiyyetü'l-İslâm” has correspond to the Islamic Socialism. An important concept related to the socialism movement is property. Property is the right that gives its owner the most comprehensive powers over the object. There are many issues related to property in classical fiqh books. Perspective on the concept of property has also changed in the changing world of the past century. Socialism is one of the factors affecting the perspective on property in this period.

Mustafa es-Sibai, who lived in Syria in the 20th century and was also a lecturer at Damascus University Faculty of Law, taking advantage of the concept of socialism that emerged in the West, he formed the theory of Islamic socialism different from the Western approach and he wrote his work “İştirâkiyyetü'l-İslâm”. Mustafa es-Sibai, who stated in the work that the foundations of Islamic socialism already exist in Islam and he made evaluations on issues such as equality, justice, workers' rights and property in his book. His claim to form the theory of Islamic socialism and his approach to the concept of property are what distinguishes Mustafa es-Sibai. In this study, firstly, information will be given about socialism and the development process of Islamic socialism. Later, the position and classification of the concept of property in classical fiqh books will be given and Mustafa es-Sibai's approach to this concept will be studied.

Key Words: Islamic law, property, Islamic socialism, Mustafa es-Sibai, İştirâkiyyetü'l-İslâm

I. GİRİŞ

Sosyalizm, özel mülkiyetin ve gelir dağılımının, fertlerin sadece kendi menfaatlerini korumaları suretiyle veya kapitalizm şartlarında piyasa güçlerinin serbest işleyişi yoluyla belirlenmeyip toplumun denetimine bağlı tutulduğu toplumsal örgütlenme sistemine ve ideolojisine verilen addır (Görgün, 2009, s. 382). Bu telakkinin altında yatan en önemli olgu, kolektif mülkiyetin oluşturulması ve özel mülkiyete karşı çıkılmasıdır.

Sosyalizm, İslâm'ın ilk dönemlerinde bir terim olarak Arapçada bulunmuyordu. Zira takdir edileceği üzere bu, daha sonraları ortaya çıkmış bir akımdır.¹ İslâm dünyasında sosyalizm denilince akla bu kavram için türetilen “el-iştirâkiyye” kelimesi gelmektedir.² 19. yüzyılda bazı araştırmacılar tarafından benimsenen iştirâkiyye kavramı, yine bu yüzyılın sonlarında bazı yazarlar tarafından bazı yayın organlarıyla sosyalizmin İslâm dünyasındaki karşılığı olarak tanınmıştır.³ Batı’da ortaya çıkan sosyalizm akımı, İslâm dünyasını da etkilemiş ve sonuç olarak bu akım İslam dünyasında “iştirâkiyye” kelimesi ile ifade edilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere sosyalizm algısının altında yatan en önemli olgu özel mülkiyet ile ilgilidir. Bu algıdaki “mülkiyet” terimine yaklaşım, 19. yüzyıldaki sosyalizme dair gelişmeler ile birlikte bir değişime uğramıştır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı, 19. yüzyılda Batı dünyasında ortaya çıkan sosyalizmin Mustafa es-Sibâî'nin (1915-1964)⁴ İştirâkiyyetü'l-İslâm eserinde mülkiyet konusuna ne derece yansıdığını ve bu yansımanın yazarı hangi yorumlara götürdüğünü incelemektir. Bu bağlamda özel mülkiyetin İslâm sosyalizmini savunan Mustafa es-Sibâî tarafından nasıl anlaşıldığına ve bu anlayışın sonuçlarına değinilecektir.

Bu çalışmayı önemli kılan unsur, mülkiyetin klasik fıkıhtaki teknik anlamı ile Mustafa es-Sibâî'nin mülkiyet algısı arasındaki farklara dikkat çekmek olacaktır. Çalışmada mülkiyet hakkındaki incelemenin sadece Mustafa es-Sibâî'nin adı geçen eseri üzerinden yapılacak olması bir kısıt olmakla beraber bunun nedeni aşağıda açıklanacaktır. Fakat neticede es-Sibâî örneğinde diğer Müslüman sosyalistlerin özel mülkiyete bakışının bir nebze olsun aydınlatılabileceği kanısındayız.

Çalışmamızda yöntem bölümünde araştırma yöntemlerinden bahsedilip tercih edilen yöntem ve tercih edilme sebebi açıklanmıştır. Bir sonraki bölüm olan arka plan bilgisi kısmında sosyalizm hakkında kısa bir bilgi verilip adı geçen eserin neden tercih edildiği açıklanmış ve özet bir literatür taramasına yer verilmiştir. Bir diğer bölüm olan analiz bölümüne gelince, bu bölüm kendi içerisinde iki alt bölüme ayrılmaktadır. İlk alt bölüm eşya üzerindeki yetkilerin ve mülkiyetin klasik kitaplardaki anlamının incelenmesine, ikinci alt bölüm ise Mustafa es-Sibâî'nin mülkiyet hakkındaki görüşlerine ve bu görüşlerin klasik metinlerdeki mülkiyet ile ilişkisine ayrılmıştır. Bir sonraki bölümde ise değerlendirme ve sonuç kısmına yer verilmiştir.

1 Sosyalizmin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bir sonraki bölümde bilgi verilecektir.

2 Her ne kadar “iştirâkiyye” kavramının ilk zamanlardaki karşılığının komünizm, “ictimâiyye” kavramının karşılığının ise o dönemde zaman zaman sosyalizm olduğu belirtile de daha sonraları komünizm için “şüyûiyye” kavramı yerleşmiştir (bkz. Görgün, 2009, s. 383).

3 el-Muktetaf ve el-Hilâl dergilerinde çıkan makalelerle Cemâleddîn-i Efgânî'nin 1892-1897 yıllarındaki yazıları buna ilk örneklerdir (bkz. Görgün, 2009, s. 383).

4 Çalışmamızda Mustafa es-Sibâî'nin adı geçen eserinin tercih edilme sebebine aşağıda değinilecektir.

İlk çağlardan beri insanlar hayatta kalabilmek ve bir düzen içerisinde yaşayabilmek için bazı kurallara ihtiyaç duymuşlardır. Toplum hayatını ve dışı akseden şekliyle beşerî ilişkileri cibrî müeyyidelerle düzene koyan kurallar bütününe hukuk denmektedir (Bardakoğlu, 1997, s. 139). Hukukun da toplumsal ve siyasal olaylardan etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda çalışmamız, İslâm hukukundaki mülkiyet kavramının İslâm sosyalizmini savunan Mustafa es-Sibâî tarafından nasıl anlaşıldığını konu edinecektir. Bu konuda hukukun kavramlarından biri olan mülkiyete Mustafa es-Sibâî'nin bakış açısı, sosyalizm (iştirâkiyye) akımı çerçevesinde incelenecektir. Bu konu incelenirken bütün sosyalizm yanlısı hukukçular değil, ifade edildiği gibi Mustafa es-Sibâî'nin İştirâkiyyetü'l-İslâm eseri baz alınacaktır. Bunun sebebine geçmeden önce sosyalizm akımı ve İslâm sosyalistleri hakkında bilgi verilecektir.

II.1 Sosyalizm ve İslâm Sosyalistleri

Sosyalizm ve İslâm sosyalistleri hakkında geniş bilgiler vermek bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Ancak çalışmamızda İslâm sosyalizmini savunan Mustafa es-Sibâî'nin eseri inceleneceği için sosyalizm ve İslâm sosyalistleri hakkında özet bilgiler verilecektir.

Sosyalizmin öncüleri sayılan Fransız yazarlardan Henri de Saint Simon (ö. 1825) ile Charles Fourier (ö. 1837) ve İngiliz Robert Owen (ö. 1858) her ne kadar Karl Marx (ö. 1883) tarafından ütöpik görüşte oldukları varsayılrsa da kendilerinden sonra gelen sosyalistleri derinden etkilemişlerdi (Görgün, 2009, s. 383). 18 ve 19. yy'da sanayileşme ile birlikte işçi sınıfının sömürülmesi sosyalizmin, 19. yy'da Komünist Manifesto (1848) ile siyasi-ideolojik bir akım olarak ortaya çıkmasına neden olmuştu. Manifesto'nun yazarları olan Marks ve Engels kendilerini diğer komünistlerden ayırarak kendilerinin "bilimsel" olduklarını ifade etmişlerdi (Tunçay, 2009, s. 27). Komünizm ve sosyalizm, 1800'lü yıllarda birbirlerinin yerlerine de kullanılmışlardı. Kapitalizm yıkılınca bu iki kavram Marksist teoride uzlaştırılmaya çalışıldı. Fakat daha sonraları birbirlerinin yerine kullanılabilen komünizm ve sosyalizmde Bolşevik İhtilali (1917) ile birlikte bir ayrıma gidildi. İhtilal ile komünizm ateizm ile eşdeğer tutulmaya başlanmış ve sosyalizme daha sıcak bakılmıştır (Cesur, 2016, s. 30). Sosyalizm ilk başlarda enternasyonalist bir ideoloji olarak Marksizm ile ifade edilmiştir. 1900'lerde sosyalizmin ikinci yorumu olan nasyonal sosyalizm gelişmiştir. Milli, ulusalcı bir sosyalist düşünce benimseyenlere "nasyonalistler" denmiş ve Hitler ile takipçileri bu kesimden sayılmıştır (Görgün, 2009, s. 383). Bu türden sayılabilecek sosyalistler milli ekonomiyi savunmaktaydılar.

20. yüzyılın başlarında Rusya'da gerçekleşen devrim tarihte bir dönüm noktası olmuştur. Devrim, 19. yüzyıl sonlarında Avrupa'da zirvesine ulaşan kapitalizme karşı ilk açık tehditti (Carr, 2011, s. 47). Bu devrim ile 1917'de Bolşevikler Rusya'da başa geçmiştir. Bu tarihlerden sonra Rusya'da komünizm artık Bolşevikler için kullanılmaya başlanmış, onları desteklemeyen Avrupa solu da sosyalist olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla bu iki kavram birbirinden ayrılmıştır (Cesur, 2016, s. 71). Rus Müslümanlarının durumuna gelince, Rusya'da Bolşevik İhtilali öncesinde oradaki bazı Müslümanlar Osmanlı Devleti'ndeki "Yeni Osmanlılar" gibi "Ceditçiler" kavramı ile öne çıkmıştır ve bu grup, sosyalist fikirlere sıcak bakar durumdaydı (Sadi, 1975, s. 196).

Sosyalizm akımı 19 ve 20. yy'da Avrupa ve Rusya'da yukarıdaki şekilde gelişmiş iken 19. yy'da Os-

manlı topraklarında ilk kez bir İngiliz vatandaşı Ceride-i Havadis gazetesinde “sosyalizm, komünizm” kavramlarını kullanmıştır (Cesur, 2016, s. 46). 1861’de ilk kez Türkçe olarak Londra’da basılan İngilizce-Osmanlıca sözlüğünde “socialism” (sosyalizm) maddesi tarif edilmiştir (Redhouses, 1884 s. 695). Aynı şekilde “Communism” (komünizm) de bu sözlükte tarif edilmiştir (Redhouses, 1884 s. 157). Sosyalizm, Osmanlı aydınları tarafından 1865’te Genç Osmanlılar cemiyeti kurulunca tanınmıştır (Görgün, 2009, s. 386). “İştirâkçilik” terimi, sosyalizm için bu devirde oluşturulmuştu (Cesur, 2016, s. 47). Ayrıca Şemseddin Sami gibi isimler bu dönemde komünizmin sosyalizm kelimesinden ayrı olduğunu dillendirmişlerdir (Tunçay, 2009, s. 978) ve sosyalizmin iyi, komünizmin ise hayvani bir durum olduğunu belirtmişlerdir (Sadi, 1975, s. 51-52).

19. yüzyılın sonlarına doğru Müslüman aydınlardan kendilerini sosyalist olarak nitelermeye başlayanlar vardır. Bu isimlerden en önde geleni, İştirakçi Hilmi (1855-1922) olmuştur.⁵ 20. yüzyılın hemen başlarında Hüseyin Hilmi tarafından “İştirâk” dergisi çıkartılarak onun görüşleri yayılmış ve İştirâkçiler, Osmanlı Sosyalist Fırkası’nı (1910) kurmuşlardı (Tunçay, 2009, s. 44). Bunun yanında Mustafa Sabri Efendi gibi sosyalizme karşı çıkanlar da mevcuttu (Cesur, 2016, s. 114).

Arap dünyasında sosyalizme gelince, iyi bilinen ilk Arap sosyalist Hristiyan Şibli Şumeyyil (1850-1917) idi (Cesur, 2016, s. 182). 19. yüzyılın sonlarında Arap dünyasında kendisinden sonra fikirleri ile birçok kimseyi etkilemiş olan Efgânî’nin (1838-1897) de sosyalizm hakkındaki görüşleri önemlidir. Ona göre sosyalizm yeni değildi ve kökü zaten İslâm’da bulunmaktaydı. Hatta o, sosyalizmi ilk uygulayanların sahabilerden olan halifeler olduğunu da dile getirmiştir (Cesur, 2016, s. 58). Ayrıca Ebu Zerr’in Hz. Osman dönemindeki “emirler” gibi gruplaşmalara ilk tepki gösteren büyük sahabe olduğunu da belirtmiştir. Efgânî’nin bu görüşleri kendisinden sonra da bazı Arap sosyalistlerce takip edilmiştir (Cesur, 2016, s. 59). 20. yüzyılın ilk başlarında Mısır’da Batılı fikirlerin etkisi ile Marksist-sosyalist düşünce ortaya çıktı ve daha sonra Arapçılığı da barındıran bir sosyalizm anlayışına dönüştü (Görgün, 2004, s. 578). Ülkeye sosyalist fikirleri ilk olarak Avrupa’ya tahsil için gönderilen öğrenciler getirmişti ve bu süreç sonunda Mısır Sosyalist Partisi (1920) kurulmuştur (Yılmaz, 2011, s. 1565). Sosyalist hareketlerin yanı sıra 1928’de yine bu ülkede Müslüman Kardeşler (İhvân) hareketi ortaya çıkmıştır (Büyükkara, 2019, s. 161). 20. yüzyılın ortalarına gelince, Mısır’da Nâsır’ın ihtilali (1952) ile yeni yönetim toprak mülkiyetini sınırlandırmış ve bütün üretim araçlarının mülkiyetini devlete devreden kararlar almıştır (Ebu Zeyd, 2002, s. 23). Tüm bunlardaki amaç emperyalizmden kurtulmak ve ulusal bağımsızlığı gerçekleştirmektir (Ebu Zeyd, 2002, s. 23). Bu yıllardaki bazı İslâm tarihi çalışmaları da o günlerin ideolojisinin yönlendirilmesiyle yapılmış ve yine Hz. Peygamber ile ashabının İslâm prensiplerine uygun sosyalist bir sistem getirmeye çalıştıkları iddia edilmiştir (Görgün, 2004, s. 579).

Suriye, Fransa’nın mandası altındaydı. Suriye’yi paylaşmak için gizli anlaşma yapan İngiltere ile Fransa’ya antiemperyalist bir tavır sergileyen Suriye’de sosyalizm, Baas Partisi ile dillendirilmiştir (Cesur,

⁵ Müslümanları sosyalizme yönelten asıl etken Cesur tarafından kapitalizme karşı çıkmak ya da sınıfsız toplum değil de diplomatik atak ve kültürel sıçrama çabası olarak görülmüştür. Bu görüş, sosyalizme yönelen Enver Paşa (1881-1922), Sultan Galiyev (1892-1940), Cemal Abdunnasır (1918-1970) gibi ihtilalci liderler ve Nurettin Topçu (1909-1975), Ali Şeriatî (1933-1977), Cemil Meriç (1916-1987), Roger Garaudy (1913-2012), Hasan Hanefî (d. 1935) gibi dünya çapında kabul görmüş aydınlar örnek gösterilerek desteklenmiştir (bkz. Cesur, 2016, s. 14).

2016, s. 200). Bu partinin kurulmasında etkili olan “Arap milliyetçiliği” gibi fikirler Satı Bey (1880-1969)⁶ tarafından ortaya atılmış ve Mişel Eflak (1910-1989)⁷ ile Selahaddin el-Bitar (1912-1980)⁸ bu fikirlerden etkilenip sosyalist Baas Partisi’ni (1940) kurmuşlardır (Cesur, 2016, s. 201). Partinin ana görüşleri Arap milliyetçiliği etrafında şekillenmişti. 1945’de Mustafa es-Sibâî, Suriye’de Müslüman Kardeşler’in Suriye kolunu kurmuştu. Kurulan bu teşkilat ve ülkedeki sosyalistler, İsrail ve emperyalizme tepki olarak İslâmi Sosyalist Cephe adıyla birlik olmuşlardı (Cesur, 2016, s. 202). Sonraki yıllarda Suriye Anayasası hazırlanmaya başlanmış ve Mustafa es-Sibâî de anayasa için oluşturulan heyetin içinde İslami Sosyalist Cephe’nin temsilcisi olmuştur (Cesur, 2016, s. 202). 1959’da böyle bir ortamda çalışmamızın konusu olan *İştirâkiyyetü'l-İslâm* adlı kitap, Mustafa es-Sibâî tarafından yazılmıştır (Görgün, 2006, s. 359). Mustafa es-Sibâî de Efgânî gibi sosyalizmin zaten İslâm’ın özünde var olduğunu, İslâm tarihinde ilk İslâm sosyalizm devletinin Hz. Peygamber’in devleti olduğunu savunmuştur (es-Sibâî, 1960, s. 180). O, sosyalizm ile komünizmi bunlardan ikincisinin Müslümanlar için yıkıcı olması sebebiyle birbirinden ayırmıştır (es-Sibâî, 1960, s. 232).⁹ Mustafa es-Sibâî’nin savunduğu sosyalizm, dini merkeze alan, milliyetçi ve hümanist bir sosyalizmdir (Sibai’nin sosyalizmi hakkında bkz. Özafşar, 2002, s. 151). Mustafa es-Sibâî, doğru bir yol olarak gördüğü İslâm sosyalizmini savunmuştur (es-Sibâî, 1960, s. 233). 1950’lerde yürürlüğe giren Suriye anayasası oluşturulurken toprak mülkiyetinin sınırlandırılmasını da o teklif etmiştir (Cesur, 2016, s. 207).

İran 20. yüzyılın ilk yarısında İngiliz ve Amerikalılar tarafından işgal altında olduğu için bu ülkede de sosyalizme ve Sovyetler’e sempati duyan gruplar var olmaya başlamıştır. Bunlardan biri komünist yönetimdeki Tudeh Partisi’ydi (Yergin, 2003, s. 400). Bu ortamda İran’da sosyalizmin Ulusal Cephe’den temsilcisi olarak Allahperest Sosyalist Hareketi (1943)¹⁰ ortaya çıkmış ve Ali Şeriatî (1933-1977) gibi isimler de lise yıllarında bu hareketin taraftarlarından olmuştur (Cesur, 2016, s. 169). Şeriatî, fikirlerinde önemli yer edinen Ebu Zerr’i yol gösterici olarak görmüş ve onu “Tanrı’ya tapan sosyalistlerin mükemmel bir modeli” olarak nitelemiştir (Subaşı, 2010, s. 579).

Yukarıda görüldüğü gibi 19 ve 20.yy’da sosyalizm, İslâm ülkelerinde çeşitli şekillerde taraftar bulmuştur. Ayrıca İslâm ülkelerinin tümünde yeknesak bir sosyalizm algısından ziyade ülkelere ve bazen kişilere göre çeşitlenen bir sosyalizm algısı vardır. Ülke ve şahıslara göre çeşitli şekillerde algılanan bir sosyalizm çerçevesinde mülkiyeti incelemek bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu yüzden yukarıda belirtildiği gibi sadece Mustafa es-Sibâî’nin *İştirâkiyyetü'l-İslâm* eseri incelenecektir.

6 Arap dünyasında fikirleriyle etkili olan isimlerden biri Osmanlı’nın son döneminde “Satı Bey” olarak tanınan Mustafa Satı el-Husri’dir. İstanbul’da yaşayan ve “Osmanlılık” fikrini savunan Satı Bey sonraları Suriye, Mısır ve Bağdat’a gidip çeşitli görevler almıştır. Osmanlı Devleti’ne sona erdikten sonra “Osmanlılık” fikrinin yerine “Arap Milliyetçiliği”ni savunmuş ve Baasçılar ile Nâsırcılar üzerinde fikirleri etkili olmuştur (Buzpınar, 2009, s. 177).

7 Suriye’li Eflak, Sorbonne’de tarih öğrenimini yapmış ve sonra profesör olmuştur. Arap millileşme hareketinin başlıca nazariyecilerindendir (Abd el Mâlik, 1971, s. 298-299).

8 Şam Üniversitesi ve Paris’teki Siyasal Bilgiler Okulu’nda öğrenimini tamamlayan el-Bitar sonraları lise öğretmeni olmuştur. Daha sonra ise politika ile ilgilenmiştir (Abd el Mâlik, 1971, s. 304-305).

8 *İştirâkiyyetü'l-İslâm* kitabında Mustafa es-Sibâî’nin komünizm (şüyûiyye) ve İslâm sosyalizmi (iştirâkiyyetü'l-İslâm) arasındaki farklara ilişkin değerlendirmesi için (bkz. es-Sibâî, 1960, s. 165-170).

10 1943’te Muhammed Nahşeb (1924-1977) liderliğinde kurulan ve daha çok bir öğrenci hareketi olan Allahperest Sosyalistler Hareketi, dini ve milli değerlerle barışık bir sosyalizm savunmaktaydı.

Mustafa es-Sibâî hakkında genel bilgiler vermek gerekirse o, Şam Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Ayrıca Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nin ilk dekanlığını da üstlenmiştir (Görgün, 2006, s. 358). Suriye'nin Fransız sömürsünden henüz yeni kurtulmaya çalıştığı dönemlerde Mustafa es-Sibâî'nin, anayasa hazırlıkları aşamasındaki çabaları da önemlidir. 1950'lerde anayasa hazırlıklarında Mustafa es-Sibâî'nin görev alması ve anayasaya devletin dininin İslâm olduğuna dair bir madde konulması için tekliflerde bulunması bu çabalardandır. Bu madde anayasada var olmasa da anayasada devlet başkanının dininin İslâm olması gerektiği ve fıkhnın yasamadaki ana kaynak olduğunun belirtilmesi onun sayesinde olmuştur (Görgün, 2006, s. 358). Onun çabalarından biri de yukarıda da belirtildiği gibi anayasa hazırlıkları sırasında toprak mülkiyetinin sınırlandırılmasına yönelik kanun oluşturulmasını teklif etmiş olmasıdır.

Çalışmamızda Mustafa es-Sibâî'nin tercih edilmesinin temel sebebine gelince, Mustafa es-Sibâî'nin İslâm sosyalizmini savunması ve yukarıda görüldüğü gibi dönemdeki önemli hukukçulardan olmasıdır. Onun İslâm sosyalizmi konusunda kendi görüşlerini topladığı müstakil eserinin (Mustafa es-Sibâî'nin hayatı ve tüm eserleri için ayrıca bkz. Görgün, 2006, s. 357-359; Bakkaloğlu, 2005, s. 399-408) mevcut olması da çalışmamızda onun *İştirâkiyyetü'l-İslâm* eserini tercih etmemizdeki bir başka etkidir.

II.II Literatür Taraması

Ülkemizde İslam hukuku alanında mülkiyet ile alakalı yapılan çalışmalar arasında Hasan Hacak'ın *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi (2000)* adlı doktora tezi ilk başta gelebilir. Bu çalışmada klasik metinlerdeki hak kavramı ve milk kavramı geniş bir şekilde incelenmiştir. Mülkiyet ile alakalı ülkemizde yapılan bir diğer çalışma da Halit Çalış'ın *İslam Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar (2001)* adlı doktora tezidir.

Mülkiyet ile alakalı Arap dünyasında da çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ikisi Ali el-Hafif'in *el-Milkiyye fi's-şerîati'l-İslâmiyye (1969)* eserleridir. Aynı yazarın *Ahkâmü'l-muâmelâti's-şerîyye (1944)* eseri de bu konuda bilgiler içermektedir. Bir başka kapsamlı çalışma da Abdüsselam Abbadi'nin *el-Milkiyye fi's-şerîati'l-İslâmiyye (2000)* adlı eseridir. Çağdaş dönem çalışmalarından bir başkası da Ebu Zehra'nın *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fi's-şerîati'l-islâmiyye (1974)* aldı eseridir.

Çalışmamızın analiz kısmında mülkiyete değinilirken yeri geldiği zaman bu çalışmalardan da faydalanılacaktır. Adı geçen çalışmalar mülkiyet ile ilgili geniş bilgiler vermekte iken İslâm sosyalistlerinin mülkiyete bakış açısını inceleyen herhangi bir müstakil çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden çalışmamızda, Mustafa es-Sibâî'nin mülkiyete bakış açısı onun İslâm sosyalizmi algısı çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

III. YÖNTEM

Akademik çalışmalarda iki temel araştırma yöntemi vardır; nitel ve nicel araştırma yöntemi (Araştırma yöntemleri hakkında bilgi için bkz. Creswell, J. W., 2017, 155-213). Bu çalışmada inceleme yapılırken araştırma yöntemlerinden nicel araştırma yerine nitel araştırma tercih edilmiştir. Araştırmamızda ampirik bir veri analizi yapılmayacak, sabit bir desen üzerinden de gidilmeyecektir. Ayrıca çalışmamızda tüm-dengelsel veri analizi de yapılmayacaktır. Tüm bunlar nicel araştırmanın ayırt edici özellikleri olduğu için nitel araştırma tercih edilmiştir. Çünkü konumuz sözel metinlerdeki kavram incelemesinden ibarettir ve nicel yöntem bu metinleri incelemek için uygun değildir.

Nitel araştırma yönteminin de çeşitleri vardır (Nitel araştırma türleri için bkz. Creswell, J. W., 2018, s. 69-102). Metin analizi ve metin mukayesesi, nitel araştırma yöntemlerinin çeşitlerinden sayılabilir. Çalışmamızda her iki yöntemden de faydalanılacaktır. Metin analizi ve metin mukayesesinde kastımız belli metinlerdeki kavramları ilgili alanın kapsamında inceleyip bu metinleri birbirleri ile karşılaştırmaktır. Bu iki yöntemden faydalanılarak incelenecek olan metinlerden ilki klasik fıkıh kitaplarından İbn Recep'e ait olan *el-Kavâid* iken ikincisi Mustafa es-Sibâî'nin *İştirâkiyyetü'l-İslâm* eseridir.

Çalışmamızda mülkiyet konusuna değinileceği belirtildi. Ancak mülkiyet kavramı başlı başına bir araştırma konusu olduğu için bu çalışmada mülkiyetin eşya üzerindeki yetkiler içerisindeki yerine ve eşya üzerindeki diğer yetkilere kısaca değinilecektir. Ayrıca klasik fıkıh kitapları meseleci (konulara soyut ve bütüncül yaklaşımdan ziyade olaylar üzerinden değerlendiren) bir yapıda olduğu için mülkiyetin eşya üzerindeki yetkileri arasındaki yeri hakkında derli toplu bilgiler bulmak zorlaşmaktadır. Bu yüzden de Hasan Hacak ve Halit Çalış'ın çalışmalarından yola çıkarak nesne üzerindeki yetkiler ve mülkiyet hakkında derli toplu bilgi veren İbn Receb'in *el-Kavâid*'i tercih edilmiştir. Diğer bir metin olan Mustafa es-Sibâî'nin *İştirâkiyyetü'l-İslâm* adlı seçilmesinin nedeni yukarıda açıklanmıştır.

IV. ANALİZ

Mustafa es-Sibâî'nin mülkiyet kavramına yaklaşımını anlayabilmek için mülkiyetin klasik fıkıh terminolojisindeki yerini anlamak gerekmektedir. Bunun için de öncelikle mülkiyetin eşya üzerindeki yetkiler arasındaki konumunu tespit etmek gerekmektedir. Mülkiyetin eşya üzerindeki yetkiler arasındaki konumunu tespit etmek için de İslâm hukukundaki eşya üzerindeki yetkilere, bu yetkilere en geniş olan milk ile türlerine, hukuk grubuna ve ibahaya değinilecektir. Mülkiyet kavramının fıkıhtaki konumuna değinildikten sonra Mustafa es-Sibâî'nin, *İştirâkiyyetü'l-İslâm* eserindeki mülkiyetin sınırlandırılması ve devletleştirme ile alakalı bazı görüşleri incelenecek ve bu yolla, yazarın mülkiyet kavramına yaklaşımı hakkında bir sonraki bölümde değerlendirme yapılacaktır.

IV.1 Eşya Üzerindeki Yetkiler ve Mülkiyet

Toplum içerisinde yaşayan bir insan en basit şekilde hayatını sürdürmek için yemek yemeli, bir barınakta yaşamalıdır. İnsanın yiyecek maddesi ya da barınak ile bir bağı bulunmaktadır. Aradaki bağ/ilişki, insana

o nesne (gıda maddesi ve barınak) üzerinde bazı yetkiler vermektedir. İşte eşya üzerindeki bu yetkiler, klasik fıkıh kitaplarında genel olarak milk ve ibaha şeklinde ikili olarak tasnif edilmiştir (Çalış, 2001, s. 25). Bu genel tasniften farklı olarak İbn Receb, *el-Kavâid* adlı eserinde eşya üzerindeki yetkilerle ilgili olarak milk ve hukuk kavramlarından bahsetmiş ve milk'i dört (İbn Receb, s. 195), hukuk'u beş kısma ayırmıştır (İbn Receb, s. 188). Onun *el-Kavâid* adlı eserinde milk ve ibaha arasında yer aldığı belirtilen (Hacak, 1993, s.12) hak ya da hukuk denen haklar ile daha önceleri ikili olan eşya üzerindeki yetkilerin tasnifi üçlü hale gelmiştir (Çalış, 2003, s. 186). Sırasıyla eşya üzerindeki yetkiler olan milk, hak ya da hukuk denilen farklı bir hak grubu ve ibaha hakkında bilgi verilecektir.

Milk

Milk kendi içerisinde farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Burada milk'in tasnifleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra Hasan Hacak'ın doktora tezinde ve İbn Receb'in *el-Kavâid* eserinde "hukuk" ile ilgili kaideden sonra sunulan "milk'in kapsam bakımından tasnifi"ne değinilecektir. Ancak bunun öncesinde milk'in terim anlamı hakkında şu bilgiler verilmelidir: Milk, fıkihta eşya üzerinde sahibine tam hâkimiyet ve tasarruf yetkisi veren hak grubudur (Hacak, 2000, s.148). Hanefi kaynaklarındaki meşhur tanıma göre milk "eşya üzerindeki hak sahibinin diğer tüm şahıslara karşı tamamen korunduğu bir ihtisas ve önceliktir." (Hacak, 2000, s. 148). Milk tanımlarında "başkalarının hâkimiyet alanından çıkarılmış, hak sahibine özgü yetki sağlama (ihtisâs-ı hâciz)" unsurunun vurgulandığı, dolayısıyla bu kavramın eşya üzerinde doğrudan hâkimiyet temin eden ve herkese karşı ileri sürülebilir hakları belirttiği görülür (Hacak, 2005, s. 62). Milk, sahibine eşya üzerinde tam hâkimiyet veren ve herkese karşı ileri sürülebilir hakları belirttiğinden dolayı Kara Avrupası hukuk sistemindeki aynı hak¹¹ terimine karşılık gelebilir (Hacak, 2005, s. 62; Çalış, 2003, s. 191). Milk kavramı, fıkıh literatüründe mutlak aynı hak olan mülkiyet ve sınırlı aynı hakları da ifade eden bir kavramdır (Hacak, 2005, s. 62). Mülkiyetin fıkıh literatüründeki konumuna aşağıda değinilecektir ancak şunu ifade etmek gerekir ki aynı hakların en mükemmeli olan mülkiyet hakkı da yine milk kavramı ile ifade edilir ve milk'in mutlak anlamda kullanıldığı çoğu yerde mülkiyet hakkı kastedilir (Hacak, 2006, s. 184).

Milk'in iç ve dış muhteva olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki tasarruf kudretidir (iç muhteva) (Hacak, 2000, s.154). İlk unsura göre milk, sahibine eşya üzerinde mutlak tasarruf yetkisi verir. Tasarruf yetkisi de o nesneyi zilyesinde bulundurma, kullanma, tüketme, faydalanma, semeresini alma ve yok etmektir (Hacak, 2000, s.154). Eğer bir nesne ile aradaki bağ bu yetkilerin tümünün sahibine tanınması durumu ise buna milkü'tâm (kâmil)¹², yetkilerden bazısının sahibine tanınması durumu ise milkü'n-nâkis diye adlandırılır (Hacak, 2000, s.154). Mülkiyet hakkında (el-milkü'tâm) milk en geniş sınırlarına ulaşmışken mülkiyetin dışındaki milk çeşitleri (sınırlı aynı hak: milkü'n-nâkis) ise sahibine mahiyet olarak milk niteliğinde ancak kapsam olarak farklı sınırlarda yetkiler verir (Hacak, 2000, s.154). Yukarıda geçen eşya üzerindeki tasarruf yetkisi de doğrudan kazanılmalı ve kullanılırken başkasının rızasına ihti-

11 Aynı haklar, kişiye bir mal üzerinde doğrudan doğruya hâkimiyet sağlayan ve bu sebeple herkese karşı ileri sürülebilir haklardır. Aynı haklar da hak sahibine eşya üzerinde sağladığı yetkiye göre iki büyük gruba ayrılır. İlki mülkiyet hakkıdır ki burada hakkın sağladığı yetki en geniş şekildedir. Sahibine hakkın konusu olan şeyi kullanma (usus), semerelerinden yararlanma (fructus) ve tüketme (abusus) yetkileri sağlar. İkincisi de sınırlı aynı haktır. Sınırlı aynı hak, sahibine eşya üzerinde sınırlı yetki verir. Sınırlı aynı hak da irtifak hakları, rehin hakları, taşınmaz yükü gibi türlere ayrılır (bkz. Oğuzman,-Barlas, 2016, s. 147-152).

12 Fıkıhtaki milkü't-tâm, pozitif hukuktaki mutlak aynı hakka denk gelmektedir (bkz. Hacak, 2000, s. 154).

yaç hissedilmemelidir (Hacak, 2000, s.155). Milk'in diğer unsuru da nesneyi herkese karşı ileri sürebilme yetkisidir (dış muhteva) (Hacak, 2005, s.62-63). Milk'in sahibi ile ilişkisi ihtisas; yani sadece ona has olma durumudur ve üçüncü kişiler, bu yetki sahibinde iken ve aralarında böyle bir bağ var iken bu bağa müdahale edemezler. Yani kişinin kendi nesnesi üzerindeki yetkisi diğer tüm insanların yetki alanının ayrılmıştır (Hacak, 2005, s.63). Milk'in bu özelliğine Hanefi tanımlarında "ihtisas-ı hâciz" denilerek vurgu yapılmıştır (Hacak, 2000, s.158).

Milk farklı tasniflere tabi tutulmuştur. İbn Receb'in "kapsam bakımından tasnifi"ne geçmeden önce milk'in diğer tasniflerine değinilecektir. Milk bir açıdan milk'ul-hâs ve milk'ul-âm olarak ikiye ayrılır. Milkiyyetü'l-hâs ve milkiyyetü'l-âm da denilebilecek bu taksime göre ilk kısım ile sadece sahibine özel olan mülkiyet ifade edilmekte iken ikinci kısım ile ümmetin bütün fertleri için olan mülkiyet kastedilmektedir (Hafif, 1996, s. 59). İkinci kısma nehirler, yollar örnek olarak verilmiştir. Çalış, bu tasnife "Sahiplerine göre mülkiyet çeşitleri" başlığı vermiş ve yukarıda belirtilen iki türün ilkinin özel mülkiyet, ikincisini kamu mülkiyeti olarak ifade etmiştir (Çalış, 2001, s.64). Ayrıca o, bu tasnife vakıf mülkiyeti ile devlet mülkiyetini de eklemiştir (Çalış, 2001, s. 60-64).

Milk, hak sahibinin sayısı açısından da tek kişi mülkiyeti ile müşterek (birlikte) mülkiyet olarak ikiye ayrılmaktadır (Çalış, 2001, s. 68). Mülkiyete konu olan eşyanın tüm bölüm ve parçaları tek bir şahsa ait ise (Hafif, 1996, s. 65) buna tek kişi mülkiyeti, birden çok şahıs bir maldaki mülkiyet hakkında muayyen olmayan pay sahibi ise buna müşterek mülkiyet denmektedir (Çalış, 2001, s. 68).

Milk'in terim anlamı ve bazı tasnifleri hakkında genel bilgiler verildikten sonra milk'in "kapsam bakımından türlerine"¹³ değinilecektir. Milk kapsam olarak tek bir hakkı değil, bir üst başlık olarak diğer hakları da kapsar.¹⁴ Milk'in kapsam bakımından türleri, konusunun ayn ve menfaat oluşuna göre tasnif edilmektedir (Hacak, 2000, s.188). Milk'in sahibi ile ilişkisi hem ayn hem menfaatin ikisini içeriyorsa buna tam milk, mutlak milk ve kâmil milk denir. Ama bu ilişki ayn ya da menfaatten sadece birisini ya da menfaatlerden daha dar olan intifayı içeriyorsa buna sınırlı milk (milku'n-nâkis) denir (Hacak, 2000, s.188). Kâmil milk Kara Avrupası hukuklarında mutlak ayni hak olan mülkiyete, nakıs milk de yine aynı hukuklarda yer alan sınırlı ayni haklara denk gelmektedir (Hacak, 2000, s.188). Bu ayırmada önemli olan, milkin kapsam bakımından sınırlı olması durumunda da yukarıda belirtilen unsurlardan taviz vermemesidir. Yani nâkis milk olan milk'ül-menfaa'da da iç ve dış muhteva denen unsurlar bulunmaktadır ve nâkis milk mahiyet itibariyle bir milktir (Hacak, 2005, s.63) . Mülkiyette milkin unsurları olan iç ve dış muhteva en geniş kapsamdadır (Hacak, 2006, s.545). Milkü'n-nâkis ise sahibine mahiyet olarak milk niteliğinde ancak kapsam olarak farklı sınırlarda yetkiler verir (Hacak, 2000, s.154). Mesela sükna hakkı, hak sahibine verdiği yetkinin sınırları dar olsa da milk niteliğinde ancak kapsam olarak mülkiyetten farklı sınırlarda yetki

¹³ Çalış bu bakımdan türlere "Hakkın konusu bakımından mülkiyet çeşitleri" olarak başlık vermiş ve dörtlü tasnifi ikiye düşürerek ilkinin ayn mülkiyeti, ikincisine menfaat mülkiyeti demiştir. Bu ikili tasnifin ilki olan ayn mülkiyetini de kendi içerisinde ikiye ayırarak ilkinin milkü'l-ayn ve'l-menfaa, ikincisine milkü'l-ayn bila menfaa demiştir. Aynı şekilde menfaat mülkiyetini de ikiye ayırarak ilkinin milkü'l-menfaa bila ayn ikincisine ise milkü'l-intifai'l-mücerred demiştir (bkz. Çalış, 2001, s. 65-68).

¹⁴ Milk kavramı dar ve teknik anlamda "ayni hakları", geniş anlamda ise nihayetinde ayni hakka dönüşmesi beklenen ya da tartışmalı da olsa- ayni hakların bir türevi olarak görülen "alacak hakları"ni içeren bir kavramdır (bkz. Hacak, 2006, s. 184).

verir (Hacak, 2000, s. 154). Böyle de olsa nakıs milk'in mahiyet olarak milk olma durumuna bir hâle gelmemektedir. Özetle milk'in kâmil ve nâkis hali arasında hukuki mahiyet¹⁵ve aynîlik bakımından bir fark bulunmamakta, aralarındaki fark kapsamdan kaynaklanmaktadır ve aynı hakların genel özellikleri olan iç ve dış muhteva her ikisi için de geçerlidir. İleride ifade edileceği üzere eğer bir yetki, sahibine eşya üzerinde milk yetkisinden daha zayıf yetkiler vermekte ise bu yetkiye milk denmemektedir.

Milk, kapsam bakımından milkü'l-ayn ve'l-menfaa, milkü'l-menfaa bila ayn, milkü'l-ayn bila menfaa ve milkü'l-intifai'l-mücerred gibi türlere ayrılır (İbn Receb, 195). Her bir tür sırasıyla aşağıda açıklanacaktır:

a. Milkü'l-ayn ve'l-menfaa: Eşyanın ayn ve menfaatine birlikte malik olmaktır (Çalış, 2001, s.65). Buna tam milk de denir. Eşyanın ayn ve menfaatine her türlü kullanma yetkisi veren bu türde, eşya üzerindeki hâkimiyet en geniş kapsamdadır. Eşya hukuku alanında teknik anlamı ile mülkiyeti ifade etmek için İslâm Hukukçuları "milkü'l-ayn ve'l-menfaa" kavramını kullanırlar (Hacak, 2000, s.190). Ancak mülkiyet hakkı mutlak milk olduğu için çoğu defa klasik fıkıh kitaplarında milk kavramı ile mülkiyet hakkı ifade edilir (Hacak, 2000, s.191). Bu tür, günümüz hukuklarındaki mülkiyet hakkının karşılığıdır (Hacak, 2000, s.190). Milk'in bu türünde yetki sahibi kişiye asla bir sınırlama getirilemez ve mülkiyet sahibi kişi malında dilediği gibi tasarruf eder (Hacak, 2000, s.193).

b. Milkü'l-menfaa bila ayn: Ayn(rakabe) üzerinde hak sahibi olunmayan şeyin sadece menfaatlerine malik olma durumudur (Hacak, 2000, s.194). Kişi burada, ayn'ı başkasına ait olan bir nesneden faydalanmaktadır (Hacak, 2000, s.194). Bu tür, devamlı (müebbed) ve geçici (gayrı müebbed) olarak iki kısma ayrılır. Bunlardan ilkinde bir aynın menfaati vasiyet edilince vasiyet edilen hayatta olduğu sürece bu menfaatten istifa etmeye devam ederken, ikincisinde kira sözleşmesi ile kiracı geçici olarak ayn'ın menfaatinden faydalanır (İbn Receb, s. 196).

c. Milkü'l-ayn bila menfaa: Milk burada eşyanın sadece ayn'ı üzerinde olup eşyanın menfaaati, ayn'ına sahip olan kişiden tamamen bağımsız olarak farklı bir kişidedir (Hacak, 2000, s.207). Bu tür, çıplak mülkiyet (rakabe mülkiyeti) (Çalış, 2001, s.65) olarak da adlandırılmaktadır (Hacak, 2000, s.207). Bu tür daha az yaygın ve muvakkattir (Çalış, 2001, s.65) Kişinin bir ayn'ın menfaatini birine, rakabesini diğer birine vasiyet etmesi bu türe örnektir (İbn Receb, s. 196).

¹⁵ "Hakkın niteliği olan aynı etkinlik ile hakkın kapsamı birbirinden ayrılmalıdır. Hakkın milk/aynı hak olarak nitelenmesi o hakkın sağladığı yetkilerin kapsamının genişliğinden ziyade belirli bir kapsamda sağladığı yetkinin gücüne ve herkese karşı ileri sürülebilmesine bağlıdır. Bu yüzden milk kavramında önemli olan hakkın kapsamı değil de hakkın kapsamının dar veya geniş olmasına bakılmadan bu kapsam içindeki verdiği yetkinin mahiyeti, gücü ve etkinliğidir. Örnek olarak Hanefiler'e göre rehin hakkında milk kapsam olarak çok dar alanla (rehin konusunu borç ödenmezse paraya çevirme ve bu amaçla elinde tutabilme) sınırlı olsa da bu hak, sahibine bu alan içerisinde en güçlü ve herkese karşı ileri sürülebilecek bir yetki verdiği için mülkiyet hakkı gibi aynı nitelik taşır." (bkz. Hacak, 2000, s.188). Hakkın kapsamına bakılmadan verdiği yetkinin gücü ve niteliğine göre de tam ve zayıf milk ayrımı vardır. Buradaki tam milk kapsam bakımından ayırım konusunda bulunan tam milkten farklı olarak mahiyeten tam bir milk'tir. Tüm unsurlarını taşıyan milk tam milk iken, aynı etkinliği tam olarak taşımayan, güçsüz ve oluşumunu tamamlayamayan milk zayıf milk'tir. Kapsamı dar olan nakıs milkte aynı etkinlik doğrudan etkilenmemekte ve milk mutlaklık ve inhisar özelliklerini korumaktadır. Ancak kapsamına göre değil de niteliğine göre zayıf olan milkte tam milke dönüşmüşlük yoktur. Niteliğine göre zayıf olan milkte, milk tanımındaki unsurlar tam olarak bulunmamakta ve aynı etkinlik her zaman yoktur. Bu yüzden milk kavramındaki "mutlaklık" ve "inhisar" unsurları mahiyeti, niteliği zayıf olan milkte var denemez (bkz. Hacak, 2000, s.227-228). Kapsam değil de niteliğine göre zayıf milke örnek satım sözleşmesinde mebi üzerinde teslim ve kabz öncesi alıcının hakkıdır. Satım akdi ile alıcının akit anında mebede milk'i oluşur ancak mebi'i kabz öncesinde bu milk zayıftır ve alıcı kabz öncesinde mebi üzerinde temel tasarruflarda bulunamaz (bkz. Hacak, 2000, s.229). Bu türdeki zayıf milke bir diğer örnek de hak ya da hukuk nitelikli haklardır. Mükatep kölenin kazancı üzerindeki hakkı, gazilerin ganimet taksiminden önce ganimet üzerindeki hakkı, hakku'l-milk veya hakku't-temellük olarak ifade edilen hak/hukuk grubu olan zayıf milk'tir (bkz. Hacak, 2000, s. 230).

d. Milkü'l-intifai'l-mücerred: Milkü'l-menfaa'de kişi nesnenin menfaatine ayn'dan kopuk halde malik idi. Ancak bazı durumlarda milkü'l-menfaa'nın sahibine verdiği fiili ve hukuki tasarruflardan ikincisi olan hukuki tasarruflar yetki sahibine verilmeyebilir (Hacak, 2000, s.211). Bu türde, yetkili kişi ile nesne arasında tam bir milk oluşmamaktadır. Çünkü buradaki nesneden faydalanma yetkisi onu kullanacak hak sahibine sıkı sıkıya bağlıdır ve faydalanacak kişiye hukuki tasarruf yetkisi vermemektedir (Hacak, 2000, s.212). İşte bu tür, Hanefi doktrinde kullanılmayıp İslam hukukçuları tarafından ne ayn ne de menfaat üzerine kurulu bir milk olmayan “eşyanın ayn'ından salt intifadır” (Hacak, 2000, s.212). Ayrıca muavaza yolu ile devredilebilen menfaat üzerindeki yetkilere milkü'l-menfaa, devredilemeyenler üzerindeki yetkilere de milkü'l-intifa denir (Çalış, 2001, s.67). Müsteîrin (ariyet alan) milk'i buna örnektir. Müsteîr, kullanımından yararlanmak üzere ödünç aldığı malın menfaatine malik olmayıp sadece intifâ'ına maliktir (İbn Receb, s. 197).

Özetle milk, mülkiyeti de kapsayan bir üst kavram olan ayni hakka denk gelmektedir. Mülkiyet ise milk'in kapsam bakımından türlerinden milkü'l-ayn ve'l-menfaa terimi ile ifade edilmektedir (Hacak, 2006, s. 543). Klasik fıkıh kitaplarında mutlak olarak zikredilen milk ifadesi ile mülkiyetin kastedildiği de yukarıda belirtilmişti. Bunun sebebi mülkiyet hakkının milk'in en temel örneği olması ve üst kavram olan milk'in mutlak olarak kullanılması durumunda en mükemmel türüne yorulması kaidesine uyulmasıdır (Hacak, 2006, s. 543).

Yukarıda milk'in çeşitli açılardan taksimi ve milk ile mülkiyet arasındaki ilişkiye değinildi. Mülkiyetin ayni haklar içerisindeki konumu tespit edildi. Bir sonraki kısımda ise hak ya da hukuk denilen haklar hakkında bilgi verilecektir.

Hak

Eşya üzerindeki yetkilerin milk, hukuk, ibaha olarak üçlü şekilde tasnif edildiğine değinilmişti. Milk hakkında bilgi verildikten sonra “hukuk” grubu hakkında bilgi verilecektir. Hukuk diye adlandırılan bu grup milk'ten zayıf ibahadan kuvvetli olan yetkileri ifade eder (Çalış, 2001, s. 30). Bu gruba “yarı ayni haklar” da denmektedir (Hacak, 2000, s. 235). Bu gruba böyle denmesi ayni hak olan milk'in niteliğine kuvvet bakımından tam olarak ulaşmamaları sebebiyledir (Hacak, 2000, s. 235). Hukuk grubu, milk'in özelliklerini tam olarak taşımamaktadır¹⁶ ancak bu gruptaki hakların bazı türleri daha sonra irade beyanı ile ya da hukuki fiil vasıtası ile milk'e (ayni hakka) dönüşecektir. Bu grup da kendi içerisinde türlere ayrılmıştır. Kendi içerisinde beşe ayrılan haklar tam olarak milk sayılmazlar.

“Hukuk” grubu hakku'l-milk, hakku't-temellük, hakku'l-ihstas, hakku't-ta'alluk ve hakku'l-intifa olmak üzere beş türe ayrılır (İbn Receb, s. 188-195):

a. Hakku'l-milk: Hakku'l-milk, henüz milke dönmemiş bir haktır. Hakku'l-milk, şahsın bulun-

¹⁶ Yukarıda, milk'in sağladığı yetkinin gücü ve niteliğine göre zayıf milk olarak aldandırıldığı ve bu türün mutlaklık ve inhisar unsurlarını, yani ayni hak özelliğini tam olarak taşımayan, güçsüz ve oluşumunu tamamlamamış milk olduğu ve bu zayıf milk kavramının da “yarı ayni hak tipleri” ile ilgili olduğu belirtilmişti (Hacak, 2005, s. 63).

duğu hukuki durum nedeniyle sebebi oluşmuş durumda olan ama henüz tam olarak milke dönüşmemiş bir haktır (Hacak, 2000, S. 237). Bu türün milke dönüşmesi için hukuki bir işlem olan tek taraflı irade değil hukuki bir fiil gerekmektedir (Hacak, 2000, s. 237). Tek taraflı irade gerekmediği için milk'e dönüşüm aşamasında aradaki engel kalkınca kendiliğinden milke dönüşür (Hacak, 2000, s. 237).

Hakku'l-milk'e örnek olarak efendinin, mükâtebe kölenin malı üzerindeki hakkı örnek verilir (İbn Receb, s. 188). Efendi, mükâtebenin rakabesine malik olup kazancı üzerinde ise hakku'l-milk'i vardır ve kölenin belirtilen miktarı temin edememesi durumunda sözleşme sona ererek mükâtebe köle yeniden normal köle hükmüne döner (Hacak, 2000, s. 238). İşte bu durumda efendinin, mükâtebenin kazancı üzerindeki hakku'l-milk'i tek taraflı iradeye gerek kalmadan aradaki engel kalınca kendiliğinden milk'e dönecektir.

b. Hakku't-temellük: Kişinin bulunduğu hukuki durum nedeniyle tek taraflı iradesini kullandığında bir ayn ya da menfaat üzerinde milk nitelikli hak sahibi olmasını sağlayan yetkidir (Hacak, 2000, s. 240). Bu türde henüz ortada milk denecek bir hak yoktur. Milk'in oluşması için hak sahibi bu durumda tek taraflı bir irade beyanında bulunmalıdır (Hacak, 2000, s. 240). İlk tür olan hakku'l-milk'in milk'e dönüşmesi için yeni bir olay gerekirken bu türde kişiye salt bir irade açıklama yetkisi verilmiştir ve bu yetki kullanılmadıkça eşya üzerinde kurulu bir hak söz konusu değildir (Hacak, 2000, s. 241). Bu tür, günümüz hukukunda var olan "yenilik doğuran haklara"¹⁷ benzer yetkilere (Hacak, 2000, s. 241).

Hakku't-temellük'e şu örnekler verilmektedir: Milk doğuran akitlerde taraflardan biri icab yöneltirken diğer taraf kabul hakkına sahiptir. İşte icab yöneltilen tarafın kabul hakkı hakku't-temellük'tür (İbn Receb, s. 188). Kabul hakkına sahip olan taraf iradesini kabul yönünde açıklarsa akdin mevzuuna malik olacaktır. Bir diğer örnek de şüf'a hakkı sahibinin; ortaklık, irtifak ya da bitişik komşuluk gibi sebepler (Dönmez, 2010, s. 249) vasıtası ile satılan malın hissesindeki hakkıdır (İbn Receb, s. 188). Bu hakka sahip olan kimse tek taraflı irade beyanı ile satılan gayrimenkule malik olma yetkisine sahiptir. Şefi'in, gayrimenkul müşteriye satıldığı zaman hakku't-temellük nitelikli yetkisi, bu yetkiyi kullanıp gayrimenkule malik olmayı talep edip birtakım işlemlerden¹⁸ sonra malik olması ile milk'e dönüşür.

c. Hakku'l-ih-tisâs: Aynına malik olunmayan nesnenin belirli şekilde yararlanma konusunda inhisar altında olması durumu olan bu hak bedel karşılığı devredilememektedir (İbn Receb, s. 192). Bu türde hak sahibinin mal üzerinde milk yetkisi olmayıp sadece ihtisasa sahiptir (Çalış, 2001, s. 31). Bu tür, ilk iki türün aksine milk'e dönüşme potansiyeli taşıyan bir yetki olmaktan çok

¹⁷ Yenilik doğuran haklar, hak sahibine, tek taraflı irade beyanında bulunarak yeni bir hukukî ilişki kurma, mevcut bir hukukî ilişkiyi değiştirme veya sona erdirmeye yetkisi veren haklardır. Bu tür haklar yöneldiği sonuç açısından "kurucu yenilik doğuran haklar", "değiştirici yenilik doğuran haklar" ve "bozucu yenilik doğuran haklar" olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İlkine önalım (şüf'a) hakkı, ikincisine seçim hakkı, üçüncüsüne azletme ve feshetme hakları örnek olarak verilmektedir (bkz. Oğuzman,-Barlas, 2016, s. 165-167).

¹⁸ Bu işlemler şu şekildedir: "Kısacası bir kimsenin şüf'a hakkının doğduğunu öğrenir öğrenmez, bu hakkı kullanacağını derhal açıklamasından (taleb-i müvâsebe) sonra, bunu tespit ettirmesi taleb-i takrirden bulunması gerekir. Bu da evin yanında, alıcının yanında veya ev elinde ise satıcının yanında şüf'a istemine tanık tutmakla olur." (bkz. Serahsî, 2011, c. 14, s. 265).

doğrudan bir nesne üzerinde kurulu yararlanma haklarıdır (Hacak, 2000, s. 245).

Mescit gibi mekânlara ibadet ya da mübâh şeyler için oturmak buna örnektir (İbn Receb, s. 193).

d. Hakku't-taalluk: Bir hakkında istifası için taalluk eden haktır (İbn Receb, s. 193). Doğrudan borçlunun zimmetinde sabit olmayıp bu kişiye ait belirli bir eşya üzerinde kurulu olan alacaklarıdır (Hacak, 2000, s. 249).

Buna örnek; alacaklı kişilerin, kendisine borçlu olarak ölen kimsenin terekesindeki hakkıdır (İbn Receb, s. 193). Alacaklıların hakkı, terekeye taalluk eder.

e. Hakku'l-intifa: Bu hak türü, bir başkasına ait nesne üzerinde doğrudan hukuki işlem ile kurulu olmayıp kanundan doğan ya da hukuki işlemde ek olarak doğan yararlanma yetkisidir (Hacak, 2000, s. 257).

Bu türe örnek; zarar vermemek kaydı ile komşunun duvarına giriş (odun) koyma hakkıdır (İbn Receb, s. 191). Bir diğer örnek de zorunda kalındığında başkasının arazisinden su akıtma hakkıdır (İbn Receb, s. 191). Görüldüğü üzere bu tür haklar, doğrudan hukuki işlem ile kurulu değildir.

“Hukuk” grubuna genel olarak değindikten sonra eşya üzerindeki yetkilerden en zayıfı olan ibâha kavramına değinilecektir.

İbâha

Eşya üzerindeki en zayıf ve üçüncü yetki de ibahadır. İbaha denilen yetkilerde milk'te bulunan inhisar ve ihtisas özellikleri ya tamamen yoktur ya da hak sahibi bu hak üzerinde hiçbir hukuki tasarrufta bulunamaz (Hacak, 2000, s. 262). İbâha, bazı İslâm hukukçularına göre milk nitelikli olmayan yetki ve ruhsattır. Bu tanımları kabul edenlere göre ibâha, özel mülkte tanınan yetki açısından değerlendirilmiştir. Bazı İslâm hukukçularına göre de ibâha, bütün bireylerin serbest olarak başkalarına zarar vermeksizin mübah mallardan ve kamu mallarından eşit olarak yararlanmasıdır. Bu bağlamda İslâm hukukçuları ibâhayı hem özel mülkiyet üzerinde malikin izni ile kurulan yetkiler için hem de genel anlamda serbest mallar ile kamu mallarından genel istifade yetkisi anlamında kullanmaktadırlar (Çalış, 2001, s. 33).

Eşya üzerindeki üç tür yetkiden genel olarak bahsedildikten sonra, Mustafa es-Sibâî'nin *İştirâkiyyetü'l-İslâm* eserinde bu yetkiler ve mülkiyete nasıl yaklaşıldığı incelenecektir.

IV.İİ İştirâkiyyetü'l-İslâm Eserinde Mülkiyet ile İlgili Konular

İştirâkiyyetü'l-İslâm'da yaşama hakkı, öğrenme hakkı gibi haklardan sonra “hakku't-temellük” başlığı altında mülk edinme hakkı anlamına gelecek şekilde mülkiyetten bahsedilmektedir (es-Sibâî, 1960, s. 73). Yazar genel olarak mülk edinmeyi toplumsal bir görev olarak ele almış ve devletleştirme, mülkiyetin sınırlandırılması gibi görüşlerini desteklemek için bazı fihhi kavram ve konulardan faydalanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Sefihe hacir,
- Mevât araziye ihyâ

- Şüf'a
- Vakıf¹⁹ ve himâ

Sırasıyla bu başlıklardaki konulara ve yazarın bu konulardaki görüşlerine değinilecektir.

Sefihe hacir

Eserde, “mebâdiu't-temellük” başlığı altında mülk edinmenin esasları naslardan verilen örneklerle sıralanmıştır (es-Sibâî, 1960, s. 77). Bu bölümün içerisinde “tarâiku't-temellük” alt başlığı ile mülk edinmenin yollarından bahsedilmiştir (es-Sibâî, 1960, s. 79). Aynı bölümde genel olarak mülk edinmenin içtimâî bir vazife olmasından bahsedilmiştir. Daha sonraki başlıkta yazar, sefih kimseye yapılan hacir örneğini vermiş ve bu kimselerin hacredilme sebebinin sefihin malının topluma izafe edilmesi sebebiyle olduğunu dile getirmiştir (es-Sibâî, 1960, s. 80). Sibâî'ye göre devlet hacr yolu ile sefih kimsenin malına, bu malın topluma izafe edilmesi sebebi ile sınırlama getirmiştir. Yazar, sefihin malının topluma izafe edilmesini de “Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere (sefihlere) vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin” Nisa Suresi 5. ayetine dayandırmıştır. Ancak ilgili ayette geçen “mallarınız” terkindeki malın sahibi bazı âlimlere göre sefih kimse, bazılarında göre ise sefih kimselerin velileridir. Anlaşıldığı kadarıyla buradaki “mallar” ifadesinin kime izafe edildiği tartışmalıdır (ilgili tartışma için bkz. Çalış, 2001, s. 49-51).

Sefihe hacir şeklindeki bir sınırlama teknik olarak mülkiyetin takyidi olarak görülmemelidir (Hacak, 2006, s. 547). Hacir, ehliyet ile alakalı bir sınırlamadır. Yani hacirde hakları kullanma ehliyeti kaldırılır ya da kısıtlanır.²⁰ Sefih kimse aslında ehliyetlidir. Sefeh hali, ehliyeti kaldırmamaktadır; fakat yapılan hacir sebebi ile eda ehliyeti zarar görmektedir (Çalış, 2001, s. 237). Ehliyetin zarar görmesinin mülkiyetin mahiyetine bir sınırlama getirmek olarak görülmesi isabetli olmamaktadır. Nitekim mahcur kimse malı üzerindeki bazı tasarruflardan alıkonursa da malı ile arasındaki mülkiyet bağı devam etmektedir. Sefihin kendi malını kullanmasına getirilen sınırlama, ehliyetine getirilen sınırlama sebebiyledir. Burada devlet, sefihin mali konularda ehliyetine hacir yolu ile bir sınırlama getirmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi sefihe hacirde devlet, kişi ile eşya arasındaki milk bağına doğrudan bir müdahalede bulunmamaktadır. Aksine dolaylı olarak, sefih kimsenin ehliyetine bir kısıt konmaktadır. Bu şekilde yapılan bir kısıtlamanın teknik anlamda mülkiyete getirilen bir kısıtlama sayılmaması gerektiği yukarıda belirtilmiştir.

Özetle devletin sefihin ehliyetine sınırlama getirmesi, mülkiyetin iç muhtevası olan tasarruf etme kabiliyetine doğrudan yapılan bir müdahale değildir. Ehliyete kısıtlama olsa da sefih, malını herkese karşı ileri sürme yetkisine sahiptir. Sonuç olarak sefihin malı ile arasındaki milk bağı zedelenmemekte ve milk'in mahiyeti zarar görmemektedir. Sibâî'nin sefihin hacri konusunda ve ileride gelecek olan vakıf konusunda Ebu Hanife'nin görüşüne hiç değinmeyip bir sonraki mesele olan ihyâ meselesinde Ebu Hanife'ye özellikle atıfta bulunması da dikkat çekicidir. Nitekim Ebu Hanife'ye göre sefihlik nedeni ile kişinin kullanımlarına kısıtlama (hacir) getirilemez (Mebûs, 2011, 24, 219).

¹⁹ Eserde, bu sayılanlar dışında ihtikâr, iktâ, zekat, Irak arazileri gibi konulardan da bahsedilmiştir. Ancak çalışmanın kapsamını aşma endişesi nedeniyle her bir konuyu teker teker ele almak mümkün olmamıştır.

²⁰ Mecelle'de hacir, “bir şahs-ı mahsûsu tasarruf-ı kavlisinden men'dir...” olarak tanımlanır (Ali Haydar Efendi, 2016, md. 941).

İhyâ

Daha sonra “hakku't-temellük ile ilgili bahisler” başlığı (es-Sibâî, 1960, s. 83) altında mülk edinme ile alakalı olarak mevât arazinin ihyâsı, iktâ gibi konular işlenmiştir. Mevât arazinin ihyâsı konusunda devletin bu topraklardaki rolü ön plana çıkartılmış ve ihyâ için devletin iznini şart sayan Ebu Hanife'nin görüşü modern devlet ilkelerince yorumlanmaya çalışılmıştır (es-Sibâî, 1960, s. 87). Sibai'ye göre mevât arazinin ihyâsı için devletin izninin şart koşulması o arazinin devletin mülkiyetinde olduğunu göstermektedir (es-Sibâî, 1960, s. 88). Yani ihyâ için devlet izninin şart koşulması devletleştirme yolu ile mülkiyete sınırlandırma getirileceği tezine zemin hazırlamaktadır.

Ancak devlet izninin şart koşulmasındaki sebebin devletin mevât (ölü) arazideki mülkiyeti ile irtibatlandırılması da tartışmaya açık bir konudur. Çünkü ihyâ edilen yerlerin hukuki durumu ile ilgili farklı görüşler vardır. Bazı fıkıhçılar bu yerlerin ihyâ edenin mülkiyetine gireceğini belirtmekte iken bazıları²¹ bu gibi yerlerin devletin izni öncesinde ihyâ edilmesi durumunda ihyâ edenin zilyed olacağını, izin alındıktan sonra da mülkiyetin kesinleşeceğini belirtmektedirler. Bir diğer görüş de çağdaş dönemlerde ortaya çıkmış ve bu görüşe göre devletin izni olsun olmasın ihyâ edilen yer ihyâ edenin mülkiyetine girmemektedir. Bu son gruptaki İslâm hukukçularına göre ihyâ edilen arazinin mülkiyeti devletindir (Şafak, 1977, s.183-186). Sibâî'nin görüşleri de en son grubun görüşlerine yakındır.

Yazar, mevât arazinin mülkiyetinin devlette olduğu görüşünü arazinin ihyâ edilmemesi durumunda da sürdürmektedir. Bu konuda yazar, mevât araziye ihyâ etmek üzere bu araziye talip olan kişinin araziye üç yıl boyunca ihyâ etmemesi durumunda bu arazinin o kişiden alınıp başkasına devredileceğini belirtmektedir (es-Sibâî, 1960, s. 88). İhyâ edilen toprağın bu şekilde terkedilmesi durumunda bu toprağın devlet tarafından başkasına verilir verilmeyeceği konusu tartışmalıdır. İslâm hukukçularının çoğuna göre ihyâya konu olan toprağın ihyâ edilmeyip terkedilmesi ile o toprağın mülkiyeti o kişiden çıkmaktadır (Aktan, 2000, s.9). Son grupta aynı görüşü paylaşan Sibâî'ye göre mevât arazi ihyâ edilmeden önce devletin mülkiyetinde iken çağdaş dönem öncesi çoğu İslâm hukukçusuna göre bu arazide ihyâ edilmeden önce devletin rolünün ön plana çıkartıldığı görülmemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Sibâî'ye göre mevât arazide devletin rolü ön planda olup bu arazinin önceki sahibi de devlettir.²² Aksini iddia eden²³ bulunsa da klasik dönemdeki çoğu fâkihe göre ihyâ edilmeden önce mevât arazinin sahibinin devlet olmadığı belirtilmelidir.²⁴

Şüfa

Yazar, daha sonraları devletleştirmenin mal sahibinin rızası olmadan yapılmasına örnek olarak şüfanın

21 Ebu Hanife ve Evzai gibi fâkihler bu şekilde düşünmektedir (bkz. Şafak, 1977, s. 184).

22 Sibâî, mevât arazinin tarifini yaparken bu tür arazinin sahihsiz olması gerektiğini (es-Sibâî, 1960, s. 85) belirtirken konunun devamında bu arazinin mülkiyetinin devlete ait olduğunu belirtmektedir (es-Sibâî, 1960, s. 88).

23 “İslâm ülkesinin topraklarını âmire ve mevât şeklinde ikiye ayıranların yanı sıra mevâtı devletin mülkiyetindeki veya mubah (gayr-i memlûke) arazi statüsündeki topraklar arasında sayanlara veya ayrı bir grup olarak görenlere de rastlanır.” (Aktan, 2000, s.7).

24 “Başkasının mülkiyetinin veya öncelik hakkının bulunduğu topraklar, insanların ortak yararına ayrılmış kamu malları, devlet ve vakıf malları, meskûn mahaller ve bunların mücâvir alanları, devlet tarafından birine iktâ edilmiş araziler mevât arazi kabul edilmez ve ihyâyâ konu olmaz.” (Aktan, 2000, s.8). Devlet malının mevât araziden sayılmaması devletin mevât arazide mülkiyetinin bulunmadığını göstermektedir.

cebren icra edildiğini belirtmiştir (es-Sibâî, 1960, s. 102). Her ne kadar cebren yapılsa da şufa hakkı yukarıda belirtildiği gibi hakkı't-temellük adı verilen yarı aynı hak türlerindedir. Şufa, sahibine (şefi'e) kurucu yenilik hakkı (inşâîhak) veren öncelik hakkıdır (Şufa hakkının hukuki mahiyeti hakkında ayrıca bkz. Arık, 1943, s.6-7). Şufa hakkı ile gayrimenkulün müşteriden cebren alınması, Sibâî'yi özel mülkiyetin mülk sahibinin rızası olmadan devlet tarafından sınırlandırılacağı yorumuna sürüklemiştir.

Şufa, üçüncü şahsa yönelik mülkiyet hakkının devrine bir sınırlama getirmektedir (Hacak, 2006, s.546). Yani satıcının, kendi mülkiyetinde bulunan gayrimenkulde dilediği kimseye devretme özgürlüğü sınırlanmaktadır. Ama bu sınırlama teknik olarak milk kavramına doğrudan doğruya bir sınırlama değil, inşâî bir haktan kaynaklanmaktadır. Şufa hakkı sahibinin, hisse üzerindeki hakkı't-temellük türündeki yetkisi sebebi ile müşteriden gayrimenkulü cebren alması devletleştirme ile bir görülmemelidir. Çünkü şufa hakkını kullanan şefi'in o malda yarı aynı hakkı varken devletleştirmede devletin bu türden bir hakka sahip olduğuna klasik fıkıh kaynaklarında rastlanmamaktadır.

Şefi, satıcı ve üçüncü kişilerden oluşan müşterilerin bulunduğu bir ortamda satıcının gayrimenkulünü satışa çıkardığını duyan şefi'in diğer müşterilere göre öncelik hakkının bulunması gayrimenkule talip olan üçüncü şahsın (müşterinin) mülkiyet hakkını sınırlandırmamaktadır. Çünkü üçüncü şahıs henüz o gayrimenkule sahip değildir. Müşteri gayrimenkulü satıcıdan satın aldıktan sonra şefi'in öncelik hakkının devam etmesi ve cebren müşterinin elinden bu gayrimenkulü alması da müşterinin tasarruf yetkisine sınırlama getirildiğini göstermez. Çünkü şefi'in o gayrimenkul üzerinde hakkı't-temellük adında yetkisi bulunmakta idi. Satışı duyunca bu hakkını kullanan şefi, aslında müşterinin mülkiyetine geçen bir gayrimenkule kendisine ait olan inşâî bir haktan dolayı sahip olmaya hak kazanmaktadır.²⁵ Yukarıda da belirtildiği gibi şufa hakkı sahibinin öncelik hakkı olması sebebi ile o malı cebren müşteriden alabilmesi ve devletleştirmenin cebren gerçekleşmesi birbirinden farklı durumlardır.

Vakıf

Daha sonra yazar, "te'mîm"²⁶ başlığı altında vakıf örneğine geçer ve vakfetmek ile vakıf malının mülkiyetinin sahibinden çıkıp Allah'ın mülkiyetine geçeceğini yani hiç kimsenin o mala malik olmayacağını, malın menfaatinin vakfedilenlere hâs olacağını belirtir. Bu yapılan işlemin devletleştirme olduğunu ekler (es-Sibâî, 1960, s. 99). İmâmeyn'e (Ebû Yusuf ve İmam Muhammed) göre vakıf, vakıf malının aslının vakfedenden çıkıp Allah'ın mülkünde olması ve menfaatinin bağışlanması şeklindedir (Berki, 1940, s.44; Bedir, 2013, s.8).²⁷ Ebu Hanife'ye göre ise vakıf, aslı sahibinin mülkiyetinden çıkmayan malın menfaatinin bağışlanması şeklindedir (Berki, 1940, s.44; Bedir, 2013, s.8).

²⁵ Şufa Der'an'ın açıklamalarına göre bey' değil de istihkâk olarak görülmüştür. Ortağın satıştaki hissesini elde etme konusunda diğer ortağa bir istihkak vardır. Fakihlerin şüf'aya bey' demesinden kasıt ise şufada alışverişte olduğu gibi muhayyerlikler, semeni istifa için mebi'i haps gibi alışverişin sonuçlarının terettüp etmesidir (Der'an, 1994, s. 60-61).

²⁶ Çağdaş Arap hukuk literatüründe bu terim (istimlâk) yanında ve daha yaygın olarak "mülkiyetin kaldırılması, kalkması" anlamında nez'u'l-milkiyye/in-tizâu'l-milkiyye tabirleriyle "devletleştirme" anlamına da gelen te'mîm terimi yerleşmiş bulunmaktadır. Günümüz Türk hukuk dilinde ise buna kamulaştırma denilmektedir (Aktan, 2001, s.365).

²⁷ Bazı Hanefi usul kitaplarının şerhlerinde İmâmeyn'e göre de vakfedilen maldaki mülkiyetin hakikaten olmasa da hükmen vakfedende kaldığı belirtilmektedir. Vakfedilen malın mülkiyetinin hükmen vakfedende kalması, bu malın sevabının vakfedene gitmesi ve mahkemede vakfedenin o mal hakkında taraf olabilmesi ile örneklendirilmiştir (İbn Melek, 1315, s. 95-96)

Yukarıda Sibâî'nin vakıf ile devletleştirmeyi bir gördüğü belirtilmişti. Her ne kadar vakıf uygulaması ile birçok kamu uygulaması ifa edilmekte ise de devletleştirme ile vakıf uygulaması birebir aynı şeyler değildir. Devletleştirme yazarın da belirttiği gibi zarureten olan bir uygulamadır ve devletleştirme ile cebren alınan mala karşılık sahibine bir bedel ödenmelidir (es-Sibâî, 1960, s. 102; Günay, 1997, s. 115; Günümüz hukukunda kamulaştırma/devletleştirmenin şartları ile ilgili bkz. Başöz-Çakmakçı, 2006, s.14). Vakıf işleminde ise malın menfaati kamuya geçse de kamunun ya da devletin bu mal sahibine ödediği bir bedel bulunmayıp mal sahibi sevaba erişmeyi ummaktadır. Ayrıca vakıf işlemi ile devletleştirmenin bir farkı da vakıf gönüllü bir işlem iken devletleştirme zorunlu olarak zaruret halinde yapılan istisnai bir uygulamadır (Aktan, 2001, s.365). Bir diğer fark da vakıfta işlem, vakfeden ile müteveli arasında²⁸ gerçekleşirken, devletleştirmede devlet ile mal sahibi arasında gerçekleşmektedir.

Yazar aynı başlık altında zikrettiği “himâ” uygulamasını da devletleştirme olarak yorumlamıştır. Ancak bu konuda da tartışma bulunmaktadır. Vakıfta olduğu gibi burada da bu araziden yararlanan kamu/halk olsa da teknik bir kamulaştırma mevcut değildir. Çünkü teknik anlamda devletleştirme/kamulaştırma olabilmesi için özel mülkteki bir mala müdahale edilmesi gerekmekte iken “himâ” öncesinde zikredilen mal sahiptir. Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki mubah bir malın devlet tarafından kamu malı haline getirilmesinin ise devletleştirme/kamulaştırma olarak görülmesi isabetli değildir (Günay, 1998, s. 55). Kısacası “vakıf” ve “himâ” şeklinde mallar kamunun hizmetine sunulsa da bu işlemler devletleştirme olarak görülmemelidir.

V. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmamızda Mustafa es-Sibâî'nin mülkiyete yaklaşımı ve bu yaklaşımın sonuçlarına değinileceği belirtilmişti. Bunun için öncelikle sosyalizm, İslâm sosyalizmi ve temsilcileri hakkında bilgi verildi. Daha sonra klasik fıkıh kaynaklarında eşya üzerindeki yetkiler ve mülkiyetin bu yetkiler arasındaki konumuna değinildi. Bundan sonra klasik fıkıh kitapları ve Mustafa es-Sibâî'nin mülkiyete yaklaşımı arasındaki farkları görebilmek için *İştirâkiyyetü'l-İslâm*'da yazarın mülkiyet ile alakalı görüşleri incelenmeye çalışıldı. Bu inceleme sırasında eserdeki fıkhi kavramlara teknik boyutları ile yaklaşılmaya çalışıldı.

19-20. yy'da İslâm dünyası dışında ortaya çıkan eşitlik, adalet gibi kavramlara yapılan vurgulamalar sosyalizmi beraberinde getirmiş ve İslâm dünyasındaki birçok kesim bu akımdan etkilenmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere İslâm ülkelerinde sosyalizm, İslâm Sosyalizmi olarak savunulmuş ve taraftar bulmuştur. Bu akım ile toplumun önemine vurgu yapılması İslâm hukukuna da yansımış ve kamu menfaati için devletleştirme ile beraber mülkiyetin sınırlandırılması gerektiği fikirlerine varılmıştır. Özellikle toprak konusunda mülkiyetin sınırlandırılmak istenmesi geçtiğimiz yüzyılın önemli hukuki konularından olarak tartışılmıştır (Örücü, 1976, s. 42-43).

Sibâî de bu dönemde yaşamış bir hukukçudur. O, eserinde haklardan bahsederken mülkiyete değinmiş ve mülk edinme ilkelerini tespit etmeye çalışmıştır. Toplum içerisinde yaşayan her fikir adamında

²⁸ Yani vakfeden kişinin söz konusu malı vakfettim demesi ya da vakfettim lafzına ilaveten teslimin oluşması vakıf işlemi için yeterli görülmüş, tek taraflı bir hukuki işlem olarak değerlendirilince karşı tarafta devlet ya da bir kurum bulunmamaktadır.

olduğu gibi Mustafa es-Sibâî de mülkiyet ve mülk edinmenin esaslarını belirlemeye çalışırken yaşadığı dönemdeki akım ve fikirlerin etkisinde kalmıştır. Onun eserinde baştan sona toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın önemine dikkat çekilmiş ve mülkiyete bu bakış açısıyla yaklaşmıştır. Onun İslâm sosyalizminin savunucusu olması, mülkiyete de sosyalizm akımı etkisinde bakmasına sebep olmuş ve klasik fıkıh külliyatından seçtiği bazı kavramların teknik boyutlarından uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Kamu yararına boyun eğmeyecek bir hakkın olmadığını belirten yazara göre özel mülkiyetin de kamu yararı için sınırlandırılması tabiidir (es-Sibâî, 2010, s. 213). Bunun sonucu olarak kitapta vakıf gibi örnekler verilirken mülkiyetin teknik anlamından uzaklaşmış ve nasların zahirinden faydalanılmıştır. En sonunda da devletleştirme ve mülkiyetin sınırlandırılması sonucuna ulaşılmıştır. Yazarın görüşlerini temellendirmek istediği konular incelendiğinde mülkiyete klasik kaynaklardaki teknik anlamından farklı bir şekilde yaklaştığı anlaşılmış ve İslâm sosyalizmi akımının İslâm hukukuna yansımaları görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abd el Mâlik, E. (1971). *Çağdaş Arap Düşüncesi: Bağımsızlık, Sosyalizm*. Adnan C.(Çev). Altın Kitaplar.
- Aktan, H. (2000). İhyâ. *DİA*, **22**, 7-9.
- Aktan, H.(2001). İstimlâk. *DİA*, **23**, 364-366.
- Ali Haydar Efendi, H. (2016). *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Arık, K. F.(1943). *Şu'fa Hakkı Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Yeni Cezaevi.
- Bakkaloğlu, M. K. A.(2005). Mustafa es-Sibâî(1915-1964) ve Eserleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (6) 399-408
- Bardakoğlu, A.(1997). Hak. *DİA*, **15**, 139-151
- Başöz L. - Çakmakçı R. (2006). *Kamulaştırma Kanunu ve İlgili Mevzuat*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Bedir, M.(2013). Vakıf Doktrini: Doğuşu ve Gelişimi. *Vakıf, Hukuk ve Toplum Seminer Bildirileri*, 6-14.
- Berki, A. H.(1940). *Vakıflar*. İstanbul: Cihan Kütüphanesi.
- Berki, A. H.(1950). *Vakıflar: Medeni Kanunda Tesis ve Vakıflar Kanunu Hükümleri*. Ankara: Nur Matbaası.
- Buzpınar, T. (2009). Sâtı' el-Husri. *DİA*, **36**, 176-178
- Büyükkara, M. A.(2019). *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik.
- Carr, E. H.(2011). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Cesur, E.(2016). *İslam-Sosyalizm Sentezleri (Tarihsel Bir Tasvir)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni; Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. S. Beşir(Çev.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri; Beş ,Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. M. Bütün - S. Beşir Demir(Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Çalış, H. (2003). İslâm Hukuku Literatüründe Eşya Hukukunun Temel Kavramları ve Konu ve Kapsam Açısından "Milk" Terimi. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (2), 185-205.
- Çalış, H. (2001). İslâm *Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Çamdibi, A. V.(1967). İslâm Açısından Sosyalizm. *İslâm Medeniyeti*, 1(3), 44-47.
- Der'an, A.(1994). *Ahkâmü's-şuf'a fi'l-fikhi'l-İslâmî : Dirase Mukarene bi'l-kanuni'l-vaz'i*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe
- Dönmez, İ. K. (2010). Şüf'a. *DİA*, **39**, 248-252.
- Ebu Zeyd, N. H.(2002). İslami Sol –Genel Bir Bakış-. M. H. Kırbaoğlu – Ö. Özsoy(Çev.). *İslâmiyat* ,(2), 21-36.
- Görgün, H.(2004). Mısır. *DİA*, **29**, 577-584.
- Görgün, H. (2006). Mustafa es-Sibâî. *DİA*, **31**, 357-359.
- Görgün, H.(2009). Sosyalizm. *DİA*, **37**, 382-388.
- Günay, H. M.(1998). Himâ. *DİA*, **18**, 52-55.
- Günay, H. M.(1997). *İslâm Hukukunda Kamu Malları*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Günay, H. M.(2012). Vakıf. *DİA*, **42**, 475-479.
- Hacak, H.(2000). *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Hacak, H.(2006). İslam Hukukunda Yarı Ayni Hak(Hukuk) Kavramının Analizi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 183-210.
- Hacak, H.(1993). *İslam Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Hacak, H.(2005). Milk. *DİA*, **30**, 62-64.
- Hacak, H.(2006). Mülkiyet. *DİA*, **31**, 543-548.
- Hafif, A. (1996). *el-Milkiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye mea'l-mukaranati bi's-şerai'il-vaz'iyye*. Daru'l-fikri'l-arabi.
- İbn Melek, İ. A.(1315). *Şerhü'l-Menar fi İlimi'l-Usul li-İbn Melek(???)*. Dersaâdet.
- İbn Receb, E. A. H. *el-Kavaid fi'l-fikhi'l-İslâmî (el-Kavaid)*. Daru'l-fikr.
- Kara, İ. (2012). Nurettin Topçu. *DİA* , **41**, 248-253
- Kaşıkcı, O.(2010). Tahcîr. *DİA*, **39**, 389-390.
- Kattan, M. H.(1967). *İslâmda Mülkiyet Nizamı*. M. Varlı(Çev.). Ankara: Hilal Yayınları.
- Oğuzman, M. K. - Barlas, N. (2016). *Medeni Hukuk: Giriş Kaynaklar Temel Kavramlar*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Örücü, E.(1976). *Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı: Mülkiyet Hakkının Sınırlanması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Özafşar, M. E.(2002). Sibâ'î ve İslam Sosyalizmi Adlı Kitabı Üzerine. *İslâmiyat*, 5(2), 147-154.
- Redhouses, J. W.(1884). *A Lexicon, English and Turkish*. Boyajian.
- Sadi, K.(Cerrahoğlu,A.) (1975). *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. İstanbul: May Yayınları.
- Serahsî, Ş. M. A.(2011). *Mebûsât*. M. C. Akşit(Çev.). İstanbul: Gümüşev Yayıncılık.
- es-Sibâî, M.(1960). *İştirâkiyyetü'l-İslâm*. Şam: Matabiu Dâri'l-Kavmiyye.

- es-Sibâî, M.(2010). **İslam Sosyalizmi**. Y. N. Öztürk(Çev.). İstanbul: Yeni Boyut.
- Subaşı, N. (2010). Ali Şeriatî. **DİA**, **38**, 577-580.
- Şafak, A.(1977). **İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı: İlk Devirler**. İstanbul: Türdav.
- Tunçay, M.(2009), **Türkiye'de Sol Akımlar**. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Yergin, D.(2003). **Petrol-Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**. T. Karaman (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, M. S. (2011). Mısır Basınında Millî Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1923). **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, 1555-1572. Ankara: AKDITYK Yayınları.

ikam
İSLAM İKTİSADI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Adres: Aziz Mahmut Hüdai mah. Türbe Kapısı Sok. No: 13 Üsküdar/İSTANBUL - M | bilgi@ikam.org.tr | T +90 216 532 63 70